

الگوی مطلوب رابطه اطلاعات و مردم در جمهوری اسلامی ایران

علی علیخانی*

ابوالفضل رنکرز**

چکیده

در نگرش مردم، سازمان‌های اطلاعاتی مسئول تأمین امنیت جامعه هستند و اگر به این عمل موفق نشوند، رسالت خود را به انجام نرسانده‌اند. از منظر سازمان‌های اطلاعاتی، این نگاه در عین اینکه می‌تواند صحیح باشد، اما بخشی از واقعیت را با خود همراه دارد. در سازمان‌های اطلاعاتی این نگرش وجود دارد که چون نظام جمهوری اسلامی ایران، نظامی مردم پایه است، لذا تأمین امنیت بدون مشارکت مردم ممکن نیست و برای نائل شدن به امنیت پایدار، مردم باید نقش فعالی ایفا نمایند. در نگاه حاکمیت (که در قوانین مختلف مندرج شده) هم مردم و هم سازمان‌های اطلاعاتی در تأمین امنیت نقش ویژه‌ای بر عهده دارند، بخشی به صورت غیرمستقیم و غیرنهادی و بخش دیگر به صورت مستقیم و نهادی. رابطه اطلاعات و مردم طی چهل سال گذشته همواره با نوساناتی همراه بوده است، پرسش اصلی تحقیق عبارت است از اینکه: «الگوی مطلوب رابطه اطلاعات و مردم در جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟». برای نیل به پاسخ از ابزار مصاحبه، مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی برای گردآوری اطلاعات استفاده شده و با توجه به کیفی بودن داده‌ها، از شیوه تحلیل اجتهادی برای تجزیه داده‌ها، کشف و استنتاج پاسخ بهره برده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد فروکاست رابطه اطلاعات و مردم به بحث امنیت، رویکردی تقلیل‌گرایانه است که باعث محروم شدن نظام در بهره‌مندی از ظرفیت‌های مردمی می‌شود. با بررسی شکاف بین وضع موجود و وضع مطلوب و استنباط از گزاره‌های به دست آمده، مؤلفه‌های رابطه اطلاعات و مردم استخراج و در نهایت الگوی مطلوب رابطه اطلاعات و مردم با محوریت عدالت اطلاعاتی ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: حقوق شهروندی، سازمان اطلاعاتی، عدالت اطلاعاتی، مردم‌سالاری دینی، مشارکت.

* عضو هیئت علمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری اطلاعات (نویسنده مسئول)

ali.alikhani2313@gmail.com

rj.abolfazl110@gmail.com

** دانشجوی دکترای مدیریت دانشگاه علامه طباطبایی (ره)

تاریخ پذیرش: ۹۸/۲/۸

تاریخ دریافت: ۹۷/۹/۲۵

فصلنامه راهبرد فرهنگی - اجتماعی، سال هشتم، شماره سی، بهار ۱۳۹۸، صص ۲۳۴-۲۰۳

مقدمه

نظام جمهوری اسلامی نظامی است مردم‌سالار که از بدو پیروزی انقلاب تاکنون، با تأکید و توجه به احکام اسلامی و تکیه بر اتحاد و حضور مردم به پیشبرد اهداف خود پرداخته است. در این میان، رابطه اطلاعات با مردم و سیاست‌گذاران از نوع روابط استراتژیک بوده و از اهمیت خاص و فوق‌العاده‌ای برخوردار است. اطلاعات با این دو مرجع، ارتباط تنگاتنگی داشته و به دنبال کسب مقبولیت حداکثری در این دو منبع قدرت است.

با عنایت به نقش بی‌بدیل مردم در حکومت‌های مردم‌سالار، رابطه اطلاعات و مردم طی دو دوره در قالب «همایش اطلاعات و امنیت پایدار» در سال ۱۳۸۱ و «همایش ملی اطلاعات و مردم» در سال ۱۳۹۵ توسط دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی مورد بررسی قرار گرفته است. مطالعات انجام‌شده نشان می‌دهد رابطه مردم و اطلاعات طی سال‌های پس از پیروزی انقلاب، با فراز و نشیب‌هایی همراه بوده است. عوامل مختلفی در بروز این مسئله نقش داشته‌اند که بعضاً در اظهارنظرهای مسئولان، نخبگان و اقشار مختلف جامعه مورد اشاره قرار گرفته است. دیدگاه‌های مطرح‌شده شامل طیفی از نظرات تأییدی تا انتقادی است که متأثر از زیست محیط سیاسی، فرهنگی و اجتماعی افراد یا سطح اطلاع آنان از عملکرد دستگاه‌های اطلاعاتی بوده است. این مطالعات به دلیل غیرسفارشی بودن، ویژگی پروژه پژوهشی را نداشته و نتوانسته‌اند به ارائه و تجویز یک الگوی مطلوب درخصوص رابطه اطلاعات و مردم در ج.ا.ایران ختم شوند. بیشتر مطالعات پیشین، جنبه توصیفی داشته و در موارد معدود با رویکرد انتقادی یا هنجاری به مسئله نگریده

شده است. از طرف دیگر کانون‌های فکر ساز و نظریه پرداز مستقل نیز علاقه‌ای درخصوص پرداخت به این حوزه نشان نمی‌دهند، لذا پاسخ به این ضعف در ادبیات نظری اطلاعات، خارج از جامعه اطلاعاتی قابل جستجو نخواهد بود؛ بنابراین غنی‌سازی مطلوب پاسخ مسئله را، تنها می‌توان از محافل فکری اطلاعاتی مطالبه کرد.

طی ۴۰ سال گذشته، کشور فراز و نشیب‌های امنیتی زیادی از تهدیدات سخت گرفته مثل جنگ تحمیلی و کودتا تا آشوب‌ها و اقدامات تجزیه‌طلبانه را پشت سر گذاشته است. تحولات پیچیده دو دهه اخیر در منطقه و رویکرد استکبار برای ایجاد تحولات ساختاری در منطقه، پیشرفت فناوری و فراگیر شدن فضای سایبر، شبکه‌ای شدن ارتباطات، نقطه‌ای شدن تهدیدات و تنوع‌یافتن آن، پیچیده‌تر شدن طراحی‌ها و برنامه‌ریزی‌های دشمنان برای عملیاتی کردن اهداف و برنامه‌هایشان در درون جوامع از طریق نفوذ فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و سوق پیدا کردن ماهیت تهدیدات از حالت سخت و نیمه‌سخت به سمت تهدیدات نرم و ... باعث شده تا ابهامات و عدم قطعیت نسبت به محیط امنیتی بیشتر شده و سازمان‌های اطلاعاتی را به تفکر وادارد که شرایط پیش رو چگونه خواهد بود؟ باید آماده مواجه شدن با چه مسائلی باشند؟ متغیرهای اصلی و تأثیرگذار آن کدامند؟ از چه طریقی می‌توان امنیت ملی را تأمین و تضمین کرد و جامعه را برای رسیدن به اهدافش یاری رساند.

با توجه به اینکه پژوهش حاضر در حوزه «ارتباط مردم و اطلاعات» قرار دارد از این رو صرفاً مواردی مورد بررسی قرار گرفته که در محدوده تحقیق موضوعیت داشته است. از سوابق امر به دست می‌آید که سیستم‌های اطلاعاتی تاکنون بیشترین سرمایه‌گذاری خود را روی یک رابطه حرفه‌ای با بخشی از اقدشار جامعه متمرکز کرده تا از طریق جلب مشارکت آنان، اخبار و اطلاعات امنیتی را کسب نموده و با پرکردن خلأهای اطلاعاتی، نسبت به تأمین امنیت کشور اقدام نمایند. این روش در چهار دهه گذشته توانسته بخشی از نیازهای سازمان‌های اطلاعاتی را تأمین کند (مدبری، ۱۳۹۷). با کوچ کردن تعداد قابل توجهی از مسائل اطلاعاتی و امنیتی به

حوزه امنیت نرم و پررنگ شدن نقش فضای مجازی و استفاده از فناوری‌های پیشرفته در این حوزه بالطبع کاهش دسترسی مردم به این‌گونه اخبار و اطلاعات برای کمک به سازمان‌های اطلاعاتی، شاهد نوسان رابطه خبری مردم با سازمان‌های اطلاعاتی هستیم، البته هنگام بروز حوادث تروریستی مثل ترور دانشمندان هسته‌ای یا حمله تروریستی داعش به مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۹۶، مجدداً روند ارتباطی و اطلاع‌رسانی خبری مردم رشد پیدا کرده (بجستانی، ۱۳۹۷) و این خود گویای این امر است که نوسانات خبری، حاکی از کاهش اعتماد مردم به نظام یا سیستم اطلاعاتی نیست، بلکه علل مختلف دیگری روی آن تأثیرگذار بوده است. دشمنان نظام طی سالیان متمادی تلاش زیادی برای تأثیرگذاری روی افکار عمومی جهت فاصله گرفتن مردم از حاکمیت یا رودررو قراردادن آنان با حکومت داشته‌اند، لیکن تاکنون نتوانسته‌اند آحاد جامعه را در برابر حاکمیت قرار دهند. درعین حال در مواردی که عملکرد نظام یا سازمان‌های اطلاعاتی با ابهاماتی مواجه بوده یا شفافیت لازم را به همراه نداشته، موج‌سواری و عملیات روانی سنگین دشمن توانسته به صورت مقطعی به اعتمادبخشی از مردم نسبت به حاکمیت و سیستم اطلاعاتی خدشه وارد سازد (شفیعی، ۱۳۹۷).

با توجه به محور بودن مردم در نظام مردم‌سالاری دینی و اینکه اعتماد مردم پشتوانه و سرمایه گران‌سنگی برای نظام و سازمان‌های اطلاعاتی است و همراهی و همکاری آنان برای تحقق اشراف اطلاعاتی و حل معضلات امنیتی بی‌بدیل و غیرقابل جایگزین است. لذا بازسازی و تقویت سطح اعتماد مردم و رساندن آن به سطحی از پایداری که تحت تأثیر شرایط متغیر، متزلزل نشده و مستحکم بماند؛ امری ضروری می‌نماید. هدف این تحقیق ارائه الگویی است که بتواند رابطه اطلاعات و مردم را بهینه ساخته و به سمت شرایط مطلوب سوق دهد. با توجه به مطالب بالا، پرسش اصلی تحقیق این است که «الگوی مطلوب رابطه اطلاعات و مردم در جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟» پرسش‌های فرعی این تحقیق نیز عبارتند از: ۱. ملاک و معیارهای رابطه میان اطلاعات و مردم چیست؟ ۲. رابطه فعلی اطلاعات و مردم چگونه است؟

ماهیت داده‌های مورد استفاده، کیفی است، لذا تحقیق با بهره‌گیری از منابع ثانویه (اسناد کتابخانه‌ای و فیش‌های تحقیقاتی) به همراه مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته با خبرگان و تحلیل موضوعی به انجام رسیده است.

در زمینه رابطه اطلاعات و مردم کتاب‌های متعددی منتشر شده که مهم‌ترین و منسجم‌ترین آن‌ها، مجموعه مقالات اولین همایش اطلاعات و مردم است که در پنج جلد منتشر شده است. کتاب شهریار و مردم‌داری نوشته مجتبی تمدنی مجموعه‌ای از مصاحبه با روحانیون، کارگزاران نظام، دانشگاهیان، نمایندگان ادوار مجلس شورای اسلامی، نظامیان، اصحاب رسانه و هنرمندان است که در برخی فصول به بحث رابطه مردم و سازمان اطلاعاتی پرداخته است. کتاب مردم‌سالاری و اطلاعات که توسط معاونت پژوهش و تولید علم دانشکده اطلاعات به چاپ رسیده به موضوع رابطه مردم و دولت و مسائل نظارت در ابعاد مختلف پرداخته است. کتاب اطلاعات، حریم خصوصی و حقوق شهروندی که از مجموعه مقالات نخستین همایش ملی فقه اطلاعاتی (جلد ۵) است در حوزه حقوق شهروندی به ارائه مطالبی در این زمینه پرداخته است. مقاله‌های «نقش سازمان‌های اطلاعاتی در نظام مردم‌سالار دینی» نوشته میرمحمدی و محمدی‌لرد و «وجوب حفظ نظام اسلامی در اندیشه سیاسی امام خمینی» نوشته الهام و موسوی در زمینه تحقیق نیز مطالبی مطرح ساخته‌اند که مورد بهره‌برداری قرار گرفته است.

۱. تعاریف، مفاهیم و مبانی نظری

با عنایت به تفاوت ذهنیت خوانندگان مقاله از مفهوم هر یک از واژه‌ها و اصطلاحات مورد استفاده، جهت همگرایی ذهن مخاطب و نویسندگان، به تعریف عملیاتی واژگان کلیدی پرداخته شده است:

۱-۱-۱. تعاریف و مفاهیم

۱-۱-۱. مشارکت: مشارکت در اصطلاح به هر کنش اجتماعی که از طریق آن افراد در فعالیت‌های سازمان‌یافته‌ای که اهداف معینی دارد، سهیم می‌شوند اطلاق می‌گردد (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۶۴۵). در تعریفی دیگر مشارکت به کنش هدف‌دار

ارادی و اجتماعی (به معنی آزادی درونی) با ویژگی کنش متقابل میان کنشگر و زمینه اجتماعی و محیطی او، قبول آگاهانه انجام امری یا بخشی از امور در شکل معاضدت، معاونت، همیاری و همکاری از روی میل، رغبت، نیاز و برای هدف بهبود زندگی اجتماعی گفته می‌شود و به‌عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار بر فرایند امور و توسعه ملی از سوی صاحب‌نظران مختلف مطرح شده است (محسنی تبریزی، ۱۳۷۷: ۲۹۷).

۱-۱-۲. الگوی مطلوب: آیینه تمام‌نمای چیزی (موقعیت، شرایط یا وضعیتی) است که می‌خواهیم و مایل هستیم تحقق یابد که با این تعبیر، الگوی مطلوب، یک طرح پیشنهادی است که انتظارات ما را از دنیای خارج توضیح می‌دهد و به نحو ساده و روشنی (و با کمترین پیچیدگی) مشخص می‌کند که [چه چیزهایی برای ما مهم است؟]. در واقع، الگوی مطلوب همان نظام انتظارات ما هستند که منقح و منظم شده است به این معنی که ما توقعات و چشم‌داشت‌های خود را از آینده موضوع، محیط، پدیده، سازمان یا عملکردهایمان را در قالب الگوهای مطلوب ارائه و مشخص می‌کنیم (زندى، ۱۳۹۵: ۳۱۳).

۱-۱-۳. حقوق شهروندی: عبارت است از مجموعه حقوق و امتیازاتی که به شهروندان یک کشور در چارچوب نظام حقوقی و اجتماعی آن کشور مبتنی بر کرامت انسانی و منع تبعیض به‌عنوان دو اصل بنیادین شهروندان اعطا می‌شود یا به رسمیت شناخته می‌شود (کرمی، ۱۳۹۶: ۳۱۱). در تعریفی دیگر، حقوق شهروندی به مجموعه حقوقی که افراد به اعتبار موقعیت شهروندی خود دارا می‌باشند و نیز مجموعه قواعدی که بر موقعیت آنان در جامعه حکومت می‌کند، اطلاق شده است (همان، ۳۱۴). به حقوق و تکالیف شهروندان در برابر دولت، حقوق شهروندی گفته می‌شود که چگونگی آن را قانون اساسی و قوانین مدنی کشور تعیین می‌کند (کهوند، ۱۳۹۶: ۳۵۶).

۱-۱-۴. نظارت: نظارت در لغت به معنی نگرستن، مراقبت، حراست و شاهد و ناظر بودن است. در اصطلاح حقوقی نظارت به معنی بررسی ممیزی و ارزشیابی کارهای انجام‌شده یا در دست انجام و انطباق آن با قوانین و مقررات به‌منظور

جلوگیری از انحراف اجرایی است (ریاست جمهوری، ۱۳۹۱: ۹)، در تعریفی آمده که نظارت عبارت است از کنترل و بررسی اقدامات یک مقام و نهاد حکومتی از سوی مقام و نهادی دیگر که غایت آن، حصول اطمینان از باقی ماندن اقدامات یادشده در حدود و ثغور قانونی است. در حقیقت منظور از نظارت، کنترل قدرت با قدرت است، از این رو نظام نظارتی باید در حالتی از تعادل و توازن باشد تا به ضد خود تبدیل نشود یعنی به سوءاستفاده از قدرت متراکم نظارتی منجر نگردد (راسخ، ۱۳۹۰: ۲۰).

۱-۱-۵. صیانت: صیانت به معنای حفظ کردن، نگاه داشتن و نگاهداری است و به مجموعه اقداماتی اطلاق می شود که هدف آن حفظ سرمایه های انسانی سازمان با تقویت عنصر بازدارندگی درونی از طریق ترویج فرهنگ صحت عمل، ارشاد و آگاه سازی کارکنان است (عصاریان و جراحی دربان، ۱۳۹۳: ۱۳۹).

۱-۱-۶. اطلاعات: اطلاعات را در سه مقوله سازمانی، فعالیت های خاص و اخبار پرورش یافته که طیفی از دانش و تحلیل را در بر گرفته می توان بررسی کرد. به لحاظ سازمانی، مفهوم اطلاعات به مصادیق ساختار و نهاد تشکیلات اطلاق می شود. در این وضعیت اطلاعات معنای فراگیری داشته و شامل هرگونه اقدام آشکار و تحرکات مختلف در حوزه نیروهای خودی و دشمن می شود (فکوری، ۱۳۹۲: ۲۸). در این تحقیق منظور از اطلاعات، همان سازمان اطلاعاتی که نهادی است قانونی و مسئولیت پیش بینی، پیشگیری و مقابله با آن دسته از تهدیدها و آسیب های منافع ملی که از سوی دشمنان یا حریفان سیاسی نظام خودی پیگیری می شود و نیز مسئولیت کشف و بهره برداری از فرصت هایی که برای تضعیف یا نابودی آنها به وجود می آید را بر عهده دارد.

۱-۱-۷. مردم: نشست بین المللی یونسکو متشکل از کارشناسان برای شفافیت مفاهیم حق ملت در سال ۱۹۸۹ شرح مفصل و استاندارد از واژه مردم ارائه می کند. در این تعریف مردم عبارتند از یک گروه از افراد انسانی که در برخوردار شدن از تمام یا بعضی از ویژگی های زیر مشترک هستند: ۱. سنت تاریخی مشترک؛ ۲. هویت نژادی یا قومی؛ ۳. همگونی فرهنگی؛ ۴. وحدت زبانی؛

۵. وابستگی و همبستگی دینی و ایدئولوژیک؛ ۶. پیوند ارضی؛ ۷. زندگی اقتصادی مشترک. در پژوهش حاضر منظور از مردم تمامی افراد دارای تابعیت ایرانی بوده که در حوزه سرزمینی ایران زندگی کرده و تفاوت‌های نژادی، زبانی، دینی، اقتصادی منجر به خروج هیچ‌یک از آحاد جامعه از دایره مفهوم مردم نمی‌شود. با توجه به این تعریف، اختلاف‌نظر سیاسی و حتی ایدئولوژیک منجر به تغییر حدود و ثغور جامعه ایرانی و مردم عضو این جامعه نمی‌گردد.

۱-۲. مبانی نظری

اگر رابطه بین امنیت فرد و امنیت دولت را مورد بررسی قرار دهیم، یک ماهیت متناقض در این رابطه قابل مشاهده است. جان لاک در تعریف مفهوم «قرارداد اجتماعی» معتقد است که دولت جهت رفع نیازهای مردم تشکیل می‌شود، لذا بنیان دولت بر پایه رضایت مردم تحت حکومت قرار دارد و در نتیجه اعمال دولت بر اساس تأثیر آن بر منافع مردم ارزیابی می‌شود. در این دیدگاه، دولت چیزی غیر از مجموعه اجزاء آن نیست و از برخورد بین مردم و دولت باید احتراز کرد (بوزان، ۱۳۷۸: ۵۶). از طرف دیگر مردم با تهدیدهای بسیاری که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم از دولت ناشی می‌شود، روبه‌رو هستند. این تهدیدات نقش مهمی در زندگی شخصی مردم ایفا می‌کند که در چهار دسته کلی قابل تقسیم است: ۱. تهدیدات ناشی از وضع و اجرای قوانین داخلی؛ ۲. تهدیدات ناشی از اقدامات سیاسی یا اداری دولت علیه گروه‌ها یا افراد؛ ۳. تهدیدات ناشی از تلاش‌های مربوط به کنترل دستگاه دولت؛ ۴. تهدیدات ناشی از سیاست‌های خارجی دولت (همان: ۶۱). برای رویارویی با این تناقض درونی و ذاتی، ضرورت دارد که روابط بین مردم و دولت مورد بررسی قرار گیرد. با توجه به کنشگری سازمان‌های اطلاعاتی در هر چهار حوزه تهدید مورد اشاره و وجود تعارضات منطقی بالا در هر نظام سیاسی (فارغ از ایدئولوژی حاکمیت)، رابطه اطلاعات و مردم بر مبنای نظریه مردم‌سالاری دینی قابل بررسی است. از آنجاکه در بررسی رابطه اطلاعات و مردم، دو بعد اساسی «مردم» و «اطلاعات» مهم‌ترین تأثیر بر موضوع را دارا می‌باشند، لذا در این بخش، مبانی نظری «جایگاه اطلاعات» و «جایگاه مردم» در

نظام مردم‌سالار دینی مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۲-۱. جایگاه مردم در نظام مردم‌سالار دینی: در سیره و اندیشه حکومتی امام خمینی (ره)، مردم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و دارای نقش محوری هستند. امام (ره) حرکت عظیم انقلاب اسلامی را مرهون دستاوردهای مردم و الطاف غیبی الهی می‌داند، بدین جهت مردم را به‌عنوان «ولی نعمت» انقلاب معرفی و به دست‌اندرکاران نظام توصیه اکید مبنی بر خدمت هرچه بیشتر به مردم نموده و می‌فرماید: «در تمام زمینه‌ها، ما در جهت منافع مردم خود گام برمی‌داریم و با آنچه صلاح آنان و پاسخگوی آرمان اسلامی آنان باشد عمل می‌کنیم» و در جای دیگر اشاره دارند که «سیاست ما همیشه بر مبنای حفظ آزادی و استقلال و حفظ منافع مردم است که این اصل را هرگز فدای چیزی نمی‌کنیم» (امام خمینی، جلد ۴: ۳۶۱). از نگاه مقام معظم رهبری نیز مردم در نظام مردم‌سالاری دینی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار هستند. ایشان در بیست و هفتمین سالگرد امام راحل می‌فرمایند: «یکی دیگر از مبانی، محوربودن مردم است که وقتی ما مردمی‌بودن را و محوربودن مردم را با اسلام همراه می‌کنیم ترکیب آن می‌شود جمهوری اسلامی، جمهوری اسلامی یعنی این. مردم محورند، مقاصد برای مردم است. هدف‌ها متعلق به مردم است. منافع مال و ملک مردم است. اختیار در دست مردم است. این‌ها مردمی‌بودن است. رأی مردم، خواست مردم، حرکت مردم، عمل مردم، حضور مردم، شرافت مردم در نظام جمهوری اسلامی، این یکی از آن مبانی است و به معنای واقعی کلمه باید به این معتقد بود» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵).

دیدگاه‌های بالا نشان می‌دهد که «مردم» در نظام مردم‌سالار دینی رکن اصلی هستند که باید «منافع آنان» در «چارچوب اسلام» تأمین شود، از سوی دیگر در نظام جمهوری اسلامی ایران، در هنگام برشماری مرجع امنیت، سه مرجع برای امنیت شمرده می‌شود که «اسلام، نظام اسلامی، مردم» می‌باشند. محسوب‌شدن مردم به‌عنوان یکی از مراجع سه‌گانه امنیت، نشان از جایگاه و اهمیت مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران دارد.

۲-۲-۱. جایگاه اطلاعات در نظام مردم‌سالار دینی: نظام جمهوری اسلامی،

نظام مردم‌سالاری دینی است که بر مبنای شریعت مقدس اسلام بنا شده و روش جمهوریت را برای نوع حکومت خود انتخاب کرده است. مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «امام خمینی (ره) حراست و صیانت از جمهوری اسلامی را اوجب واجبات می‌دانست، اوجب واجبات نه از اوجب واجبات. واجب‌ترین واجب‌ها صیانت از نظام اسلامی است، چون صیانت اسلام، به معنای حقیقی کلمه، وابسته به صیانت از نظام اسلامی است، بدون نظام اسلامی امکان ندارد» (الهام، ۱۳۹۱: ۱۱۴). در چنین رویکردی، ارزش هستی‌شناختی تمامی نهادها و کارگزاران نظام از جمله سرویس‌های اطلاعاتی، تلاش برای حفظ، پایداری و ثبات نظام سیاسی مردم‌سالاری دینی است، بنابراین می‌توان گفت مهم‌ترین نقش سازمان‌های اطلاعاتی در نظام مردم‌سالاری دینی، کمک به حفظ و تداوم رویه‌ها، ارزش‌ها و نهادهای مردم‌سالارانه و قواعد دینی مهارکننده آن است. با این حال، نهادهای اطلاعاتی این نقش خود را از طریق کمک به تشخیص مصالح توسط سیاست‌گذاران و مقابله با عوامل تضعیف‌کننده و مخالف فرایندهای مردم‌سالارانه دینی انجام می‌دهند (میرمحمدی و محمدی لرد، ۱۳۹۳: ۱۹۵). حفظ اسلام و نظام اسلامی از اهمیت بالایی برخوردار بوده و مردم نیز در این زمینه مسئولیت خطیری به عهده دارند، امام خمینی (ره) می‌فرمایند: «اسلام را همه باید حفظ کنند، حتی مخدراتی (بانوانی) که پشت پرده هستند ... وقتی که اسلام در خطر است، همه شما موظفید با جاسوسی حفظ کنید اسلام را» (امام خمینی، جلد ۱۵: ۱۱۶). ایشان درباره مقابله با توطئه‌ها علیه اسلام و مسلمین می‌فرمایند: «اسلام را همه باید حفظ کنیم، واجب است بر همه ما، همه شما که اگر توطئه‌ای را دیدید و اگر رفت‌وآمد مشکوکی را دیدید خودتان توجه کنید و اطلاع بدهید. یک بیچاره‌ای به من نوشته بود که شما که گفتید که همه این‌ها باید تجسس کنند یا نظارت کنند، در قرآن می‌فرماید: «ولاتجسسوا» درست است، ولی قرآن حفظ نفس آدم را هم فرموده است و ... همه شما موظف هستید که با جاسوسی حفظ کنید اسلام را .... حفظ خود اسلام از جان مسلمانان هم بالاتر است ... جاسوسی فاسد خوب نیست، اما برای حفظ اسلام و حفظ نفوس مسلمین واجب است» (امام خمینی، جلد ۱۵:

۱۱۶). ایشان با تأکید بر حفظ هوشیاری مردم و برای کمک به مسئولان اطلاعاتی و امنیتی، خطاب به مردم می‌فرمایند: «نشینند که دیگران کار کنند، مصلحت، مصلحت همه است ... امروز همه شما باید سازمان اطلاعات باشید. از اجزای سازمان اطلاعات باشید» (صحیفه امام، ج ۱۵: ۲۶).

برخلاف رویکرد تقلیل‌گرایانه و سنتی که نقش اطلاعات را صرفاً محدود به عرصه نظامی، امنیتی و تمرکز بر دشمن و تهدیدات خارجی می‌کند، مقام معظم رهبری حدود کار اطلاعاتی در جمهوری اسلامی ایران را متنوع و وسیع‌تر از جاهای دیگر می‌داند (معاونت پژوهش و تولید علم، ۱۳۹۵: ۱۵۹). ایشان اطلاعات را یک مسئله مهم و جدی و از ضروریات جوامع کنونی دانسته و آن را به‌مثابه چشم برای حکومت‌داری (همان، ۱۵۶) و در نقش شناختی، به‌مثابه نورافکن، چراغ راه و راهنمای عمل مسئولان و تصمیم‌گیران نظام می‌داند (همان، ۱۵۸). مقام معظم رهبری فعالیت اطلاعاتی و آموزش آن را به عمل صالح تعبیر و بر وجوب انجام آن در چارچوب ضوابط شرعی و اسلامی تأکید می‌فرمایند (همان، ۱۵۸).

از مطالب بالا استفاده می‌شود که «اطلاعات در نظام مردم‌سالاری دینی» جایگاه برجسته‌ای داشته و تضمین‌کننده امنیت مردم و نظام اسلامی است تا از این رهگذر، اسلام نیز حفظ شود.

۲. روش پژوهش

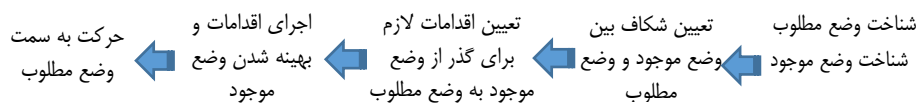
تحقیق حاضر با بهره‌گیری از منابع ثانویه (اسناد کتابخانه‌ای و فیش‌های تحقیقاتی) و مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته با شش نفر از خبرگان حوزه امنیت که به‌صورت هدفمند انتخاب شده‌اند به جمع‌آوری داده‌ها مبادرت ورزیده است. به‌منظور تحلیل داده‌ها و در راستای ارائه الگوی مطلوب رابطه اطلاعات و مردم، استفاده از روش کیفی و مدل تحلیل اجتهادی مورد بهره‌برداری قرار گرفت. شیوه اجتهادی به معنای تلاش علمی بر اساس منابع معتبر به‌واسطه ابزار و عناصر لازم برای تفهم، اکتشاف، استدلال، استنباط رأی یا حکم است که از اعتبار لازم برخوردار باشد. شیوه تحلیل اجتهادی یک شیوه تفهیمی و اکتشافی است که در مقام کشف

واقع برمی آید به گونه‌ای که حاصل تلاش به عمل آمده به لحاظ منطقی و عقلی موجه و دارای حجت باشد. این شیوه تحلیل دارای چهار مرحله به شرح زیر است: مرحله نخست، ارزیابی صحت اسناد و مدارک؛ مرحله دوم، کشف و شرح دلالت‌ها؛ مرحله سوم، کشف دلالت‌های خاص؛ مرحله چهارم، کشف یا استخراج نهایی با استفاده از روش قیاسی - تعقلی (حسنی و علی‌پور، ۱۳۸۶: ۴۲-۹)، در انتها با استفاده از روش مثلی کردن، اعتبار تحقیق مورد تأیید قرار گرفت.

۳. یافته‌های تحقیق

روش تدوین الگوی مطلوب مبتنی بر «ابزار تحلیل شکاف» به‌عنوان نقشه راه تحقیق مورد استفاده قرار گرفت. امتیاز این مدل در این است که می‌توان به‌صورت مکرر از آن برای رسیدن به الگوی مطلوب استفاده کرد (متناسب با شرایط محیطی و شرایط پیش‌رو).

شکل ۱. مدل اجرایی رسیدن به الگوی مطلوب رابطه اطلاعات و مردم

از آنجاکه بر اساس مدل، نیازمند شناخت وضع موجود و وضع مطلوب هستیم، ابتدا به نتایج به‌دست آمده از تحقیقات در خصوص وضع موجود پرداخته‌شده و سپس وضع مطلوب مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳-۱. شناخت وضع موجود

شاخص‌های وضع موجود در دودسته کلی «نقاط قوت» و «نقاط ضعف و چالش» مورد اشاره قرار گرفته است:

۳-۱-۱. نقاط قوت: سازمان‌های اطلاعاتی کشور دارای نقاط مثبت و قوت فراوانی هستند که عموماً برای مردم، نخبگان و حتی تعداد کثیری از مسئولان ناشناخته است. مردم و مسئولان صرفاً از طریق گزارش‌های ارائه‌شده توسط خود سازمان‌های اطلاعاتی در جریان برخی از اقدامات آنان قرار می‌گیرند و همان گزارش‌ها و دیگر یافته‌های مرتبط، مبنای قضاوتشان قرار می‌گیرد. بنابراین

نمی‌توان انتظار داشت بر اساس چیزی که در جریان قرار نگرفته‌اند بتوانند قضاوتی جامع و مانع ارائه دهند و لذا بخش اعظم نقاط قوت سازمان‌های اطلاعاتی پنهان می‌ماند، از همین جهت است که آنان را سربازان گمنام می‌نامند (جودی، ۱۳۹۷). در این تحقیق به آن دسته از نقاط قوتی اشاره شده که بیشترین ارتباط با بحث «رابطه اطلاعات و مردم» را داشته و از طرح دیگر مطالب تأییدی و مثبت نسبت به سیستم اطلاعاتی کشور خودداری شده است. مهم‌ترین این عناوین عبارتند از: ابراز رضایت امام و رهبری، اعتماد و محبت مردم و مسئولان به اطلاعات، چشم‌بینای نظام بودن سیستم اطلاعاتی، پخته عمل کردن اطلاعات کشور، رضایت از تأمین امنیت مناسب، احساس نزدیکی مردم با اطلاعات، وجود سرمایه انسانی خوب و باتجربه، خوش‌نام بودن، طراح و با انگیزه بودن، ایشارگر، مؤمن و فداکار، دارای تعهد، دارای قدرت تحلیل خوب، مقتدر و دارای توانایی عملیاتی و جسارت انجام آن، خدمتگزار مردم، حافظ منافع مردم و نظام، عاری از خطای فاحش و ... .

۳-۱-۲. نقاط ضعف و چالش: مواردی که تحت عنوان نقاط ضعف و چالش سازمان‌های اطلاعاتی کشور بیان شده از فراوانی کمی برخوردار بوده و عمومیت نداشته است، لیکن به دلیل حساسیت موضوع و نقش آن در ایجاد ذهنیت منفی نزد بخشی از اқشار جامعه و ضرورت جامع‌الاطراف دیدن ابعاد موضوع، مورد توجه و اشاره قرار گرفته است. برخی از مهم‌ترین این عناوین عبارتند از: ترس از سیستم اطلاعاتی؛ سوژه‌بودن مردم در نگاه اطلاعاتی‌ها؛ عدم رعایت اصل برائت؛ دولتی تلقی شدن وزارت اطلاعات؛ نبود تصویر شفاف از اطلاعات در سطح جامعه؛ فاصله‌افتادن بین مردم و اطلاعات؛ چالش دسترسی مردم به سیستم اطلاعاتی؛ عدم تعریف درست از نوع رابطه بین مردم و اطلاعات؛ کاهش کارایی و اعتماد به ستاد خبری؛ عدم اطلاع‌رسانی صحیح به مردم؛ ضعف در شفافیت و پاسخگویی؛ افراط و تفریط در برخی موارد؛ ورود سازمان‌های اطلاعاتی به عرصه‌های برخوردی و انتظامی با مردم؛ ضعف در جلب مشارکت‌های مردمی؛ ضعف در انتقال نکات آموزشی امنیتی به مردم و ... (جدول کامل نقاط قوت در

پیوست شماره ۱ و نقاط ضعف و چالش‌ها در پیوست شماره ۲ آورده شده است).

شکل ۲. وضع موجود رابطه اطلاعات و مردم

۳-۲. شناخت وضع مطلوب

وضع مطلوب، وضع آرمانی است که در نگاه اندیشمندان و نخبگان، سیاست‌گذاران کلان، قوانین و اسناد بالادستی کشور قابل جستجو و استخراج است. در این تحقیق برای کشف «رئوس مطلوبیت اطلاعات در نظام مردم‌سالار دینی» از دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرات ائمه معصومین (ع)، امام خمینی (ره)، مقام معظم رهبری، قوانین و اسناد بالادستی، نخبگان و مردم بهره‌برداری شده و گزاره‌های مربوطه استخراج و در محورهای زیر ارائه شده است:

۳-۲-۱. در زمینه تأمین امنیت و حفظ حریم خصوصی، اطلاعاتی مطلوب است که چشم‌بینا و بیدار نظام بوده و پوسته سخت نظام اسلامی باشد و امنیت پایدار ایجاد کند. جان، مال، آبرو و حریم خصوصی مردم را از تعرض دیگران مصون نگه داشته و خودش نیز به این حریم تجاوز نکند. با مردم رفتار انسانی و اسلامی داشته و عیوب مردم را بپوشاند. به مردم نگاه امنیتی نداشته و مردم با او در آرامش باشند.

۳-۲-۲. در حوزه ارتباط و تعامل با مردم، اطلاعاتی مطلوب است که

مردم دوست و مردمی بوده و در دسترس مردم باشد. با نخبگان، متخصصان و نسل‌های جدید جامعه ارتباط هوشمندانه برقرار کرده و مسائل و مشکلات آنان را از نزدیک درک کرده و نسبت به پیگیری آن مسئولانه برخورد کند و بی‌تفاوت نباشد. مشارکت‌جو بوده و از ظرفیت‌های مردمی در امور اطلاعاتی، امنیتی و پژوهشی به‌صورت هوشمندانه بهره بگیرد. به مردم اعتماد داشته و مردم نیز به او اعتماد داشته باشند و همواره برای جلب اعتماد بیشتر مردم اقدام کند. ارتباط با او برای مردم هزینه‌مند نبوده و همواره سودمند و مفید باشد.

۳-۲-۳. در زمینه پاسخگویی به مردم، اطلاعاتی مطلوب است که تا حد ممکن شفافیت داشته و به مردم پاسخگو باشد، نظارت‌پذیر و نقدپذیر باشد. تحمل انتقاد و سخن مخالف را داشته باشد. نگاه یکسان به مردم داشته و اخلاق حرفه‌ای را رعایت کرده و از رفتار جناحی، حزبی و شخصی پرهیز نموده و در فعالیت‌های اطلاعاتی نیز به عدالت رفتار کند.

۴-۲-۳. در زمینه آگاه‌سازی و هشداردهی، اطلاعاتی مطلوب است که آینده‌نگر و کلان‌نگر باشد تا غافلگیر نشده و به‌موقع مردم را در جریان تهدیدات دشمن قرار داده و تحلیل‌های اطلاعاتی مناسب در اختیار مردم قرار دهد. به یادگیری مردم اطمینان داشته و مردم را آموزش دهد. مردم را در مقابل عملیات روانی دشمن صیانت کرده و اقدامات وحدت‌بخش و انسجام‌آفرین داشته باشد (جدول کامل رئوس مطلوبیت در پیوست شماره ۳ ارائه شده است).

با توجه به گزاره‌های مطرح شده، مهم‌ترین رئوس مطلوبیت اطلاعات به شرح مندرج در شکل زیر قابل ارائه است:

شکل ۳. رئوس مطلوبیت اطلاعات در نظام مردم سالار دینی

۳-۳. بررسی شکاف بین وضع موجود و وضع مطلوب

تطبیق وضع موجود و وضع مطلوب نشان می دهد که فاصله هایی بین این دو وضعیت وجود دارد که نیازمند توجه و برنامه ریزی برای کاهش فاصله و رفع موانع است، به عبارت دیگر اقدامات اساسی سازمان های اطلاعاتی باید روی این حوزه ها تمرکز یافته تا بتوانند در مسیر رسیدن به وضع مطلوب قرار گیرند. برخی از این عناوین عبارتند از:

- اعتماد مردم (اعتماد مردم به سیستم اطلاعاتی به دلیل بروز اتفاقات و حوادثی که در طول زمان با آن مواجه می شوند و شبهه افکنی هایی که به صورت مستمر توسط دشمنان صورت می گیرد، به صورت مداوم نیاز به بازسازی و تقویت دارد).

- حریم خصوصی مردم و حقوق شهروندی (رفع تزاخم یا ایجاد تعادل بین برقراری امنیت و حفظ حریم خصوصی و حقوق شهروندی مردم و اکتفا کردن به ضرورت ها و حداقل های ورود به حریم خصوصی افراد).

- پاسخگویی و شفافیت سیستم اطلاعاتی (پیچیده تر شدن اقدامات دشمن و متقابلاً فعالیت های سازمان های اطلاعاتی، ابهاماتی برای جامعه به دنبال دارد، بنابراین شفافیت و افزایش سطح پاسخگویی باید به گونه ای باشد که لطمه به امنیت ملی، مصالح نظام و منافع ملی وارد نساخته و از سوی دیگر مردم نیز به صحت

عمل سیستم اطلاعاتی اطمینان یابند).

● عملکرد در حوزه داخل (سازمان‌های اطلاعاتی در مبارزه با تهدیدات امنیتی توانسته‌اند موفق عمل کرده و رضایت مردم را جلب نمایند، لیکن در حوزه داخل، بهبود عملکرد سیستم اطلاعاتی در برخورد با مفاسد کلان اقتصادی، جرائم سازمان‌یافته و اقدامات پیچیده دشمن در حوزه‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مورد مطالبه مردم است که باید روی این حوزه سرمایه‌گذاری صورت گرفته و تقویت شود).

● ساماندهی ارتباطات مردمی (کاهش یا نوسان در ارتباطات خبری و امنیتی مردم و انگیزه‌های ارتباطی آنان با سیستم اطلاعاتی نیازمند بازنگری و بازتعریف مجدد است، استفاده از روش‌های نوین در حوزه دریافت اخبار و اطلاعات از مردم و ساماندهی کانال‌های ارتباطی تخصصی با مردم و اخذ نقطه‌نظرات و دیدگاه‌های ایشان از مواردی است که درخور توجه است).

● مشارکت‌دهی مردم در امور اطلاعاتی و امنیتی و پژوهشی (بهره‌گیری هوشمندانه از ظرفیت‌های مردمی در حوزه‌های مختلف).

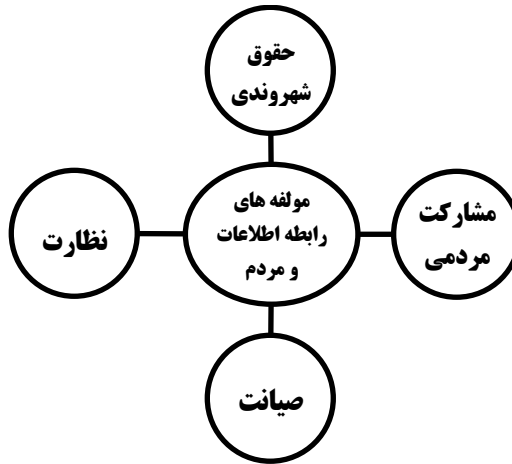
● عملکرد حاکمیتی (عمل سازمان‌های اطلاعاتی به مثابه یک نهاد حاکمیتی و نه انتساب به دولت‌ها یا جناح‌های سیاسی).

● اطلاع‌رسانی و آگاهی بخشی (ارتقاء بخشی و متناسب‌سازی سطح آگاهی‌های اطلاعاتی و امنیتی جامعه با شرایط محیط امنیت ملی و تهدیدات پیش رو).

۳-۴. مؤلفه‌های رابطه اطلاعات و مردم

از مجموع گزاره‌های وضع موجود، وضع مطلوب و شکاف میان این دو استنباط می‌شود که مؤلفه‌های کلیدی رابطه اطلاعات و مردم در چهار حوزه قابل استخراج و دسته‌بندی است. در صورتی که به این چهار مؤلفه توجه جدی صورت گیرد، می‌توان «پایه‌های الگوی مطلوب رابطه اطلاعات و مردم» را بر روی آن‌ها بنا نهاد.

شکل ۴. مولفه‌های رابطه اطلاعات و مردم

۳-۴-۱. حقوق شهروندی: ظهور مفهوم حقوق شهروندی را می‌توان مصادف با پیدایش نخستین حکومت‌ها دانست. حکومت‌ها اعتبار و قدرت خود را از شهروندان می‌گیرند و در مقابل نسبت به شهروندان دارای وظایف و مسئولیت‌هایی هستند، شهروندان نیز تکالیف متقابل در ارتباط با دولت‌ها دارند (میرزایی و ابوالفضلی زنجانی، ۱۳۹۵: ۵۱). در جهان معاصر یکی از شاخص‌های اساسی شناسایی حکومت‌های خودکامه از حکومت‌های مردم‌سالار، میزان اهتمام آن‌ها در توجه به جایگاه و حقوق شهروندان است، زیرا تحقق حقوق شهروندی، وابسته به دخالت صحیح حکومت‌ها است و دولت‌ها در اینجا صرفاً ناظر نیستند بلکه این دولت‌ها هستند که باید زمینه را برای تحقق این حقوق فراهم کنند (کهوند، ۱۳۹۶: ۳۵۶). اقدام دولت یازدهم در تهیه، تدوین و ابلاغ منشور حقوق شهروندی که در آذرماه ۱۳۹۵ از آن رونمایی شد را می‌توان در این زمینه ارزیابی کرد.

قانون اساسی ج.ا.ایران در اصول متعددی به حقوق شهروندی پرداخته و تکالیفی نیز برای شهروندان تعریف کرده است، برخی از این تکالیف عبارتند از: پذیرش حکومت اسلامی؛ احترام به قوانین و مقررات؛ حفظ آزادی، استقلال، وحدت و تمامیت ارضی؛ منع تجاوز به منافع عمومی و اضرار به حقوق دیگران؛ شرکت در تعیین سرنوشت؛ امر به معروف و نهی از منکر و ... (کریمی، ۱۳۹۶: ۳۱۵).

♦ حقوق شهروندی از منظر اطلاعاتی و امنیتی حاوی نکاتی است که به

برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

حریم خصوصی: گسترش ابزارهای ارتباطی، شکل‌گیری مؤسسات عمومی و خصوصی باهدف ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی شهروندان و مراقبت‌های امنیتی دولت‌ها از جمله عواملی است که بر اهمیت حریم خصوصی و به‌طور خاص حریم اطلاعاتی شهروندان می‌افزاید (کهوند، ۱۳۹۵: ۵۰). در اثر اقدامات اطلاعاتی و برای تأمین امنیت مردم و جامعه بعضاً نیاز می‌شود که با مجوزهای قضایی وارد حریم خصوصی افراد شد و به پیگیری مسئله پرداخت. نکته کلیدی در این زمینه چگونگی برقراری تعادل بین حقوق شهروندی و تأمین امنیت (به‌عنوان مصلحت عامه) است. علی‌القاعده باید برای تأمین امنیت جامعه اولویت قائل شد، ولی به‌محض تأمین امنیت و حصول اطمینان از آن، باید از ادامه حضور پنهان و آشکار در حریم خصوصی افراد خودداری کرد (اصغری، ۱۳۹۷).

امام خمینی (ره) می‌فرماید: «نباید با مردم طوری رفتار کرد که مردم در خانه‌هایشان مطمئن نباشند، در زندگی‌شان، در تجارتشان، در کسبشان مطمئن نباشند. دولت اسلامی باید مردم را مطمئن کند در همه چیز، در سرمایه‌شان، در کسبشان، در کارخانه‌هایشان، در همه چیز، مردم در آرامش باشند و دولت ابداً نمی‌تواند تأذی بکند به آن‌ها و نباید تأذی بکند و اگر یک کسی تأذی کرد، آن تأذیب خواهد شد» (امام خمینی، جلد ۱۷، ۱۶۲).

خودی تلقی شدن مردم: همه مردم خودی تلقی می‌شوند و از حقوق سیاسی-اجتماعی یکسان برخوردارند تا دلیلی بر مظنونیت افراد اقامه نشود نباید نگاه سوژه‌ای و امنیتی به آنان صورت پذیرد، این موضوع منطبق با اصل برائت است که در قانون اساسی به آن تصریح شده و ملاک عمل دستگاه قضایی است. نگاه بدبینانه به مردم باعث ایجاد شکاف بین مردم، حاکمیت و سیستم اطلاعاتی می‌شود. هرچه مردم احساس کنند که حکومت آن‌ها را بیگانه شمرده و غیرخودی تلقی می‌نماید، اعتمادشان به حاکمیت سلب شده و فاصله بین مردم و حاکمیت ایجاد می‌شود و این موضوع برخلاف سیاست جذب حداکثری و دفع حداقلی نظام است (رستگار، ۱۳۹۷). با خودی تلقی کردن آحاد جامعه، حساب

خیانت کاران به کشور و نظام از مردم جدا شده و فضای امن و آرام در جامعه حاکم می‌گردد. سازمان‌های اطلاعاتی با اجرایی کردن این رویکرد، به افراد فرصت می‌دهند تا نسبت به جبران خطاهایشان اقدام کرده و زیر چتر حمایتی نظام باقی بمانند.

حق داشتن امنیت: از دیگر حقوق شهروندی حق داشتن امنیت است که علی‌القاعده پاسخگوی اصلی آن، نیروهای انتظامی، امنیتی و اطلاعاتی می‌باشند. مفاهیم امنیت و آزادی به‌عنوان دو پارادایم ارزشی جوامع متمدن و مکاتب فکری غیرمستبد، دارای روابطی تنگاتنگ بوده و جایگاه ویژه‌ای در تحقق مبانی حکمرانی شایسته دارند. در مقام اهم و مهم، مفهوم امنیت تقدم بر حقوق شهروندی داشته و اهم به حساب می‌آید و آزادی و حقوق شهروندی در لوای امنیت قرار می‌گیرند (طالبی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۳).

نگاه یکسان و برابر به مردم: از منظر امنیت ملی، افراد از هر قوم، قبیله، مذهب و با هر گرایش سیاسی به‌عنوان آحاد ملت تلقی شده و وضعیت یکسان و برابری نزد سازمان‌های اطلاعاتی داشته و صیانت از آنان و دفاع از حقوق ایشان وظیفه سازمان‌های اطلاعاتی است. دستگاه‌های اطلاعاتی کشور بر اساس اصول حرفه‌ای خود موظف هستند عدالت اطلاعاتی را رعایت کرده و به همه مردم نگاه یکسان و برابر داشته باشند (مدبری، ۱۳۹۷).

رعایت اصل برائت: سازمان‌های اطلاعاتی جز در مسائلی که با امنیت کشور و جامعه سروکار دارد، باید اصل برائت را ملاک عمل خود قرار دهند، البته انجام تحقیقات برای روشن شدن ابعاد اخبار و گزارش‌های مکتسبه در مورد افراد و گروه‌ها تا رسیدن به قطعیت و تعیین تکلیف اخبار و گزارش‌ها، امری متفاوت با نگاه سوژه‌ای به مردم است. اگر همه متهم دانسته شوند مگر اینکه خلافش ثابت شود، این رویکرد مغایر با اصل برائت، محور بودن و مرجع امنیت ملی بودن مردم است (جودی، ۱۳۹۷).

حق دسترسی همگانی و آسان به سازمان‌های اطلاعاتی: اجرای عدالت و مصلحت اطلاعاتی و امنیتی اقتضا دارد تا امکان ارتباط سهل، فراگیر و بدون هزینه

مادی و معنوی، برای همه مردم جهت ارتباط گیری با دستگاه‌های اطلاعاتی فراهم باشد و مردم امکان بیان مشکلات و انعکاس نقطه نظرانشان را به سازمان‌های اطلاعاتی داشته باشند. مردم اخبار، یافته‌ها و تحلیل‌هایی دارند که مایل هستند آن را در اختیار دستگاه اطلاعاتی و مسئولان قرار دهند. دستگاه اطلاعاتی باید سازوکاری فراهم کند تا این مطالب به موقع دریافت و ضمن بهره‌برداری اطلاعاتی، به مسئولان نیز منعکس شود (بجستانی، ۱۳۹۷). سیستم اطلاعاتی در حقیقت نقش واسط بین مردم و حاکمیت عمل کرده و آنچه در زیر بستر جامعه می‌گذرد را مستقیماً دریافت و به مسئولان انتقال می‌دهد. در این صورت می‌توان گفت نظرات مردم در سیاست‌گذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌ها دخالت مؤثر داده می‌شود و این ارتباط مستمراً باید به نفع امنیت ملی و منافع مردم گسترش یابد (شفیعی، ۱۳۹۷).

حق اظهارنظر و آزادی بیان: لازمه رشد و شکوفایی افراد و جامعه، تعاطی افکار و تضارب آرا است. مردم حق دارند در چارچوب تعیین شده از سوی قانون، نسبت به بیان نقطه نظرات خود اقدام نمایند. شرکت آزادانه و بدون سانسور در مباحث آزاداندیشی و عدم نگرانی از اظهارنظر، از جمله حقوق مردم است که سازمان‌های اطلاعاتی باید آن را پاس بدارند و صرفاً در مواردی که اقدامی مغایر با چارچوب‌های قانونی و امنیت ملی انجام شده یا قرار است انجام شود ورود نمایند.

احترام به هویت قومی: هویت قومی از مصادیق حقوق شهروندی است که نیمی از جمعیت کشور را دربر می‌گیرد. احترام به این هویت و صیانت از آن در مقابل تلاش دشمنان داخلی و خارجی و جلوگیری از سوق دادن آن به سمت هویت تجزیه طلب و رادیکال، موضوعی است که خود مردم قومی، حکومت و سازمان‌های اطلاعاتی در قبال آن وظیفه‌مند هستند و باید همواره تلاش شود تا هویت قومی هم‌راستا با هویت ملی قرار داشته و مقوم آن باشد (اصغری، ۱۳۹۷).

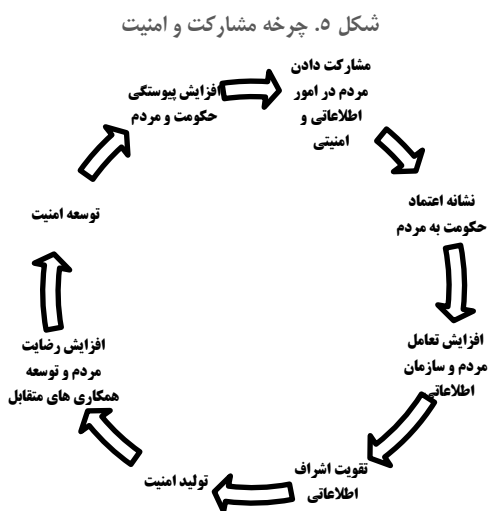
آگاهی بخشی و اطلاع‌رسانی: مردم حق دارند بدانند که از سوی دشمنان داخلی و خارجی چه خطراتی متوجه آنان و کشورشان است تا متناسب با آن، مشارکت لازم برای صیانت از نظام و خودشان را داشته باشند. امام خمینی (ره) می‌فرماید: «من بعد از خدا با مردم خوب و شریف و نجیب پیمان بسته‌ام که

واقعیات را در موقع مناسبتش با آن‌ها در میان بگذارم» (صحیفه نور، نامه ۶۸/۱/۶ به آقای منتظری).

۳-۴-۲. مشارکت مردم: با پیچیده‌تر شدن روابط اجتماعی، پیشرفت روزافزون فناوری‌های ارتباطی، سازمان‌یابی شبکه‌ای جامعه، ظهور و بروز جنبش‌های نوین اجتماعی و ...، تأمین امنیت از فرایند پیچیده‌تری برخوردار شده و سیستم‌های اطلاعاتی نیازمند ابداع روش‌های جدید و به‌کارگیری ظرفیت‌های متنوع می‌باشند. یکی از ذخایر استراتژیک برای ایجاد و تأمین امنیت پایدار و اشراف اطلاعاتی همه‌جانبه، «ظرفیت مردم» است. به فرمایش امام صادق (ع) سه چیز است که همه مردم به آن نیاز دارند: امنیت، عدالت و رفاه (مصطفوی، ۱۳۹۳: ۵)، از میان سه‌گانه بالا، امنیت محوری‌ترین موضوعی است که همه مردم در طول تاریخ به آن نیاز داشته و از حکومت‌ها مطالبه کرده‌اند.

تقویت نقش مردم و اطلاعات مردمی در پیشگیری از تحرکات ضد امنیتی در سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در بندهای ۴۴-۱ (دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۵: ۱۱۳) و بند ۵۵ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه (همان: ۱۹۰) و در ماده ۲۰۵ قانون برنامه پنجم توسعه و در ماده ۱۰۶ قانون برنامه ششم توسعه (سایت مرکز پژوهش‌های مجلس: ۱۳۹۷) مورد توجه قرار گرفته است. اصل نهم قانون اساسی ج.ا.ایران به وظیفه دولت و ملت اشاره کرده و تصریح دارد که «آزادی، استقلال و وحدت و تمامیت ارضی کشور از یکدیگر تفکیک‌ناپذیرند و حفظ آن‌ها وظیفه دولت و آحاد ملت است». در رویکرد امام خمینی (ره) نیز این نکته برجسته است که مردم باید در امور اطلاعاتی و امنیتی مشارکت داشته باشند. ایشان خطاب به مردم می‌فرمایند: «... من به حسب تکلیف شرعی به همه ملت عرض می‌کنم ... وقتی مملکت مال خود شما هست و دارند بر ضد مملکت شما عمل می‌کنند خودتان باید این مسائل را حل کنید، نشینید که دولت بکند ... خوب، شما باید جمعیت و گروه اطلاعاتی باشید» (صحیفه امام، ج ۱۵: ۹۹) و در جای دیگر تأکید دارند که «... همه شما باید سازمان اطلاعات باشید» (صحیفه امام، ج ۱۵: ۲۷).

یکی از مأموریت‌های سازمان‌های اطلاعاتی، اشراف بر محیط امنیتی کشور است که مقدمه آن جمع‌آوری اطلاعات از موضوعات مأموریتی است. بی‌شک از آنجا که «همه‌چیز را همگان می‌دانند» و همه‌چیز در حوزه برد اشرافی یک گروه خاص نیست، لذا باید مجرای ورود اخبار به سازمان‌های اطلاعاتی گسترش یابد. در صورت اعتماد مردم به سازمان‌های اطلاعاتی، این مجرای جمع‌آوری قابلیت توسعه داشته و بر اشراف اطلاعاتی تأثیر به‌سزایی خواهد داشت (مدبری، ۱۳۹۷). اعتماد، هسته اصلی رابطه اطلاعات و مردم است. اعتماد مردم به سازمان‌های اطلاعاتی و حکومت باعث تقویت این ارتباط می‌شود. هرچه این ارتباط مستحکم‌تر باشد، سرمایه اجتماعی سازمان‌های اطلاعاتی افزایش می‌یابد (شفیعی، ۱۳۹۷) و وجود سرمایه اجتماعی بالا موجب آسایش و آرامش افراد، ایجاد امنیت در جامعه، ایجاد رفاه و همیاری اقتصادی، افزایش مشارکت سیاسی، رواج ارزش‌های اجتماعی مثبت و همکاری و اطمینان به سازمان‌های اطلاعاتی می‌شود و به‌عکس عدم ارتباط مردم با سازمان‌های اطلاعاتی موجب رواج بی‌اعتمادی، رشد انحرافات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی و امثال آن می‌گردد (حبیبی، ۱۳۹۶: ۳۳۷). با توجه به مطالب پیش‌گفته، چرخه مشارکت و امنیت در مدل زیر قابل ارائه است:

۳-۴-۳. نظارت: اصل نظارت بر عملکرد سازمان‌های دولتی و دستگاه‌های اداری

از جمله اصولی است که در نظام‌های حقوقی مختلف پذیرفته شده است. هر چند مرجع نظارت و تشریفات و انواع آن در کشورها متفاوت است و هر کشوری مکانیسم‌ها و شیوه‌های خاص خود در امر نظارت را دارد، با این حال در تمامی کشورها، هدف از اعمال نظارت بر مجموعه سازمان‌های دولتی، جلوگیری از انحراف آن‌ها از وظایف خود، حسن جریان امور، اجرای صحیح قوانین و تضمین حقوق اشخاص در برابر تجاوزهای احتمالی آن‌ها است (نیکنام، ۱۳۸۰: ۱۶). امروزه نظارت به عنوان ابزاری مناسب و کارآمد برای کنترل قدرت و جلوگیری از سوءاستفاده از آن شناخته می‌شود (ریاست جمهوری، ۱۳۹۱: ۹).

مهم‌ترین نوع نظارت در عرصه عمومی، نظارت‌هایی است که در حوزه اعمال اقتدار عمومی یا سیاسی انجام می‌شود. برخلاف خطاهای فردی که ممکن است ابعاد آن صرفاً دامن فرد خطاکار را گرفته و دامنه آن محدود باشد، خطا در عرصه عمومی، ابعاد گسترده‌تر و عمیق‌تری داشته و کل جامعه را مجبور به پرداخت هزینه‌های سنگین می‌سازد، از این رو تأمل درباره خطاها و انحرافات صاحبان قدرت در عرصه سیاسی، موضوع اندیشه متفکران و یکی از دغدغه‌های اصلی آنان بوده است (وکیلان، ۱۳۹۰: ۷۲).

در جمهوری اسلامی ایران نهادهای متعددی بر سازمان‌های اطلاعاتی نظارت دارند، مراجعی همچون مقام رهبری، رئیس‌جمهور، قوه مقننه، قوه قضائیه، شورای عالی امنیت ملی و مردم. مردم به عنوان کسانی که پایه‌های حکومت بر اراده آنان استوار است و رضایت‌مندی آنان نقش تعیین‌کننده‌ای در حفظ نظام بر عهده دارد، هم در شکل فردی و هم در شکل سازمان‌یافته، بر روند امور نظارت دارند. نظارت غیرمستقیم مردم می‌تواند به تضمین مفید بودن عملکرد سرویس‌های اطلاعاتی برای جامعه و نه گروه‌های خاص سیاسی کمک کند.

سیستم‌های اطلاعاتی به خاطر ماهیت ذاتی فعالیتشان، همواره با این پرسش مواجه هستند که آیا چارچوب‌های قانونی را رعایت می‌کنند یا خیر؟ هنگامی که مردم دریابند بر سیستم‌های اطلاعاتی نظارت وجود دارد، این موضوع باعث آرامش خاطر و کاهش ذهنیت آنان نسبت به عملکرد سازمان‌های اطلاعاتی خواهد

شد. نظارت‌پذیری سازمان‌های اطلاعاتی یکی از مؤلفه‌های رابطه اطلاعات و مردم است که اعمال صحیح آن، باعث صحت عمل دستگاه اطلاعاتی شده و منجر به افزایش اطمینان و اعتماد مردم می‌شود. البته نظارت‌گری بر سیستم اطلاعاتی دارای ویژگی‌ها و پیچیدگی‌هایی است که باید در جای دیگر به آن پرداخته شود. روی دیگر نظارت، نظارت پنهان دستگاه اطلاعاتی بر عملکرد دستگاه‌های اجرایی و نهادهای مختلف کشور است، از آنجاکه نتیجه عملکرد دستگاه‌ها مستقیماً به نظام و مردم مربوط می‌شود و هرگونه کاستی و اشکال در عملکرد دستگاه‌ها، باعث نارضایتی مردم و موجب بروز اعتراض و خلل در پیشرفت کشور خواهد شد. بنابراین نظارت دستگاه اطلاعاتی و گزارش‌دهی آن به مقامات مسئول، باعث تصحیح روند امور شده و افزایش اعتماد مردم را به دنبال خواهد داشت. نظارت دستگاه اطلاعاتی بر آحاد جامعه موضوعیت نداشته و مداخل ورود و پیگیری اطلاعاتی در این زمینه، رصد تهدیدات و آسیب‌هایی است که از ناحیه افراد مغرض، معاند و مسئله‌دار متصور است. این‌گونه افراد، سوژه تلقی شده و حسابشان از مردم جداست.

۳-۴-۴. **صیانت:** مردم در قبال آنچه امنیت، آرامش و آسایش آنان را تهدید می‌نماید نیاز به چتر حمایتی دارند. صیانت، تنها وظیفه سیستم اطلاعاتی نبوده و همه دستگاه‌های حکومت در این زمینه وظیفه‌مند می‌باشند؛ بخشی با سیاست‌گذاری، بخشی با قانون‌گذاری، بخشی با اجرای عدالت و برخورد با قانون‌شکنان، متعدیان و متجاوزان به حقوق مردم، بخشی با اقدامات سخت‌افزاری (نظامی و امنیتی)، بخشی با اقدامات نرم‌افزاری و اطلاعاتی و ... . جامعه باید مطمئن باشد که حریم خصوصیتش پاس داشته می‌شود و توسط هیچ‌کس حتی کارکنان حکومتی نیز مورد تعرض قرار نمی‌گیرد. در یک جمله می‌توان گفت که تمامی آحاد جامعه باید صیانت شوند و خودی و غیرخودی در ادبیات صیانتی موضوعیتی ندارد، زیرا امنیت کالایی است که مورد نیاز همه است و همه به جامعه امن و آرام نیازمند هستند. هنگامی که حفاظت از زیرساخت‌ها و منابع حیاتی و سرمایه‌های اجتماعی صورت می‌گیرد، سهم خودی از غیرخودی جدا نمی‌شود.

همان‌طور که رهبری انقلاب، متعلق به همه است، صیانت و امنیت نیز برای همه است. همان‌طور که قانون، منافع ملی و هویت ملی متعلق به آحاد جامعه است (حتی هویت قومی نیز جزء میراث فرهنگی کشور است) و باید مورد صیانت قرار گیرد، نخبگان و سرمایه‌های انسانی کشور نیز همانند دیگر ثروت‌های ملی، متعلق به کل کشور، نسل حاضر و نسل‌های آینده هستند و باید مورد صیانت قرار گیرند. وحدت، همبستگی ملی و انسجام اسلامی از دیگر موضوعاتی هستند که سازمان‌های اطلاعاتی از آن‌ها مراقبت کرده تا در اثر منازعات سیاسی و خط تفرقه‌ای که دشمنان داخلی و خارجی دنبال می‌کنند دچار آسیب نشده و مصون بمانند.

نتیجه‌گیری

برآورد وضع موجود نشان می‌دهد که در کنار نقاط قوت و مثبتی که در روابط سازمان‌های اطلاعاتی با مردم وجود دارد، نقاط ضعف و چالش‌هایی نیز وجود دارد که نیازمند توجه و اصلاح است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد «اعتماد» به سیستم اطلاعاتی در کانون توجه مردم و مسئولان قرار داشته و کمترین اقدام خلاف انتظار از سوی سازمان‌های اطلاعاتی به این اعتماد خدشه وارد ساخته و بر روابط مردم و مسئولان با سازمان‌های اطلاعاتی تأثیر خواهد گذاشت. مردم توقع ندارند که از سیستم اطلاعاتی خطا و اشتباه ببینند ولو در شرایط بحرانی که احتمال تدروی و خطا وجود دارد.

رابطه مردم با سازمان‌های اطلاعاتی در جمهوری اسلامی ایران از نوع روابط استراتژیک است. سازمان‌های اطلاعاتی ضمن سرمایه‌گذاری در این حوزه، مراقبت دارند تا در اثر فعالیت‌های اطلاعاتی و برخی سیاست‌های کاری، رابطه «محبت و اعتماد» به رابطه «ترس و تهدید» تبدیل نشود، در این صورت نخستین خسارت بیننده، سازمان اطلاعاتی و امنیت ملی کشور است.

تحت تأثیر تغییر ماهیت تهدیدات از سخت به نرم و ورود فناوری‌های نوین به عرصه ارتباطات و تبادل اطلاعات، روند همکاری‌های اطلاعاتی مردم با سازمان‌های اطلاعاتی دچار برخی اختلال‌ها شده و نیازمند بازطراحی سازوکار

متناسب با این شرایط است (روش‌های سنتی پاسخگویی شرایط پیچیده امروز نیست).

حساسیت نسبت به حریم خصوصی یکی از دغدغه‌های اصلی مردم است. شعار «قانون‌گرایی، رعایت شرع و اخلاق‌مداری» می‌تواند به لحاظ ذهنی دغدغه مردم را موقتاً پاسخ دهد، لیکن آنچه می‌تواند این دغدغه را مرتفع ساخته و اعتمادآفرین باشد عملکرد سازمان‌های اطلاعاتی است که مردم به عینه آن را مشاهده نمایند.

نوع نگاه سازمان‌های اطلاعاتی کشور به مردم، نگاه صیانتی است و عملاً نشان داده شده که این رویکرد، در فرایند طراحی اقدامات اطلاعاتی به‌طور مستقیم مورد توجه قرار گرفته است. لذا ورود سازمان‌های اطلاعاتی به اقدامات عملیاتی، شبیه وجود رویکرد «سوژه‌محوری» در سازمان‌های اطلاعاتی را ایجاد نموده که این موضوع باعث فاصله‌گذاری بین بخشی از مردم با اطلاعات شده و در درازمدت سرمایه اجتماعی سازمان‌های اطلاعاتی را آسیب‌پذیر خواهد کرد.

«عدالت اطلاعاتی» یکی از مهم‌ترین یافته‌های تحقیق در زمینه ارتباط بین مردم و اطلاعات است. با توجه به چهار مؤلفه کلیدی رابطه اطلاعات و مردم می‌توان گفت در بستر عدالت اطلاعاتی، سازمان اطلاعاتی در جمهوری اسلامی ایران دارای چهار خصیصه: مشارکت‌پذیر، حق‌شناس، صیانت‌گر و نظارت‌پذیر خواهد بود. از سوی دیگر در صورت اجتماعی شدن مفهوم عدالت اطلاعاتی، مردم با چهار ویژگی: مشارکت‌جو، حق‌شناس و حق‌طلب، صیانت‌پذیر و نظارت‌گر؛ به مطالبه عدالت اقدام خواهند کرد.

عدالت اطلاعاتی پس‌زمینه و بستر اصلی است که رابطه اطلاعات و مردم در آن شکل می‌گیرد. با مبنا قرار گرفتن «عدالت اطلاعاتی»، نگاه یکسان و برابر به مردم صورت گرفته و نابرابری اطلاعاتی شکل نخواهد گرفت و از اصول حرفه‌ای تخطی نخواهد شد. گرایش سیاسی مردم، تأثیری در نوع برخورد سیستم اطلاعاتی نسبت به آنان نداشته و قومیت و مذهب، پیش‌زمینه‌ای برای نگاه سوژه‌ای و امنیتی در مورد افراد نخواهد شد. با حقوق شهروندان در چارچوب قانون، شرع و اخلاق

افکار عمومی و پر کردن خلأ ارتباطی (سخنگوی سیستم اطلاعاتی شخصیت حقوقی است که رسانه‌ها و مسئولان مربوطه امکان دسترسی به آن را دارند و درعین حال چون هویت شخص حقیقی سخنگو اعلام نمی‌شود، لذا به لحاظ حفاظتی مشکلی برای فرد سخنگو و سازمان اطلاعاتی ایجاد نمی‌گردد).

- استفاده از ظرفیت حراست دستگاه‌ها به‌عنوان پل ارتباط جامع‌ه کارمندی کشور با سیستم اطلاعاتی.

- دریافت هشدارها و تحلیل‌های مردم و استفاده از آن‌ها در روند سیاست‌گذاری‌ها و اصلاح امور و انتقال به سیاست‌گذاران.

- برنامه‌ریزی ویژه برای ارتباط با نسل جدید و ایجاد شناخت عمیق نسبت به نگاه‌ها، دغدغه‌ها و مسائل آنان و به‌کارگیری کارکنان و مدیران بانشاط و صمیمی در درگاه‌های ارتباطی با مردم و نخبگان کشور.

- دادن بازخورد مناسب به مردم از مشارکت و همکاری آنان با سازمان‌های اطلاعاتی.

۲. توأمان کردن اجرای اصل «صیانت» با اجرای سیاست «جذب حداکثری و دفع حداقلی» و افزودن به دایره رضایتمندان از نظام و سازمان‌های اطلاعاتی.

۳. سیر تطوری و تحولی مشارکت مردم در تأمین امنیت، اطلاعات و وابسته بودن آن به شرایط محیط امنیتی، نشان از این دارد که سازمان‌های اطلاعاتی باید با آینده‌نگری نسبت به شرایط امنیتی پیش رو، برای استفاده بهینه از ظرفیت مردم در امر اطلاعات و امنیت برنامه‌ریزی هوشمندانه و منعطف‌تری در دستور کار قرار دهند.

۴. سازمان‌های اطلاعاتی پیشنهاد عرصه تولید امنیت هستند، بنابراین موانع فرهنگی ارتباط و همکاری اقشار مختلف جامعه با سازمان‌های اطلاعاتی که نزد برخی از اشخاص پذیرفته شده نیست و مضموم است باید در اثر کار فرهنگی برطرف و تبدیل به یک «معروف» گردد.

۵. عمل به نظر مقام معظم رهبری مبنی بر محدود بودن فعالیت‌های عملیاتی در سازمان‌های اطلاعاتی و به مصلحت نبودن آن، فرصت خوبی پیش روی

سازمان‌های اطلاعاتی قرار می‌دهد تا از اقدامات عملیاتی که وظیفه ذاتی‌شان نیست فاصله گرفته و به بازسازی رابطه خود با مردم بپردازند.

۶. اتخاذ سیاست «آگاه‌سازی پیشدستانه» و «شفافیت تا حد ممکن» باعث جلوگیری از انتشار شایعات و مطالب غیرواقع و خنثی‌سازی عملیات روانی دشمن خواهد شد.

۷. انتقال نکات و هشدارهای امنیتی به مردم در قالب‌های مختلف و با استفاده از ابزارهای رسانه‌ای و صنایع هنری و ادبی و برگزاری نمایشگاه و ... و اعتماد به استعداد بی‌نظیر مردم برای یادگیری و صیانت از خودشان و جامعه، باعث ارتقاء سطح آگاهی‌های مردم شده و نقش بازدارندگی خواهد داشت و استمرار این روند افزایش اعتماد متقابل را در پی خواهد داشت. مردم به هر میزان نسبت به سرنوشت خود و حاکمیت احساس مسئولیت بیشتری پیدا کنند برای حضور در صحنه و خنثی‌سازی تهدیدات، هوشیارانه‌تر عمل خواهند کرد.

۸. برون‌سپاری و واگذاری بخشی از کارهای پژوهشی به نخبگان و پژوهشگران کشور و استفاده از ظرفیت تخصصی آنان، ابداعات و نوآوری‌های جدیدی را برای سازمان‌های اطلاعاتی به دنبال خواهد داشت.

۹. رصد زمینه‌ها و فرایندهایی که می‌تواند خطای فردی و سازمانی در سیستم‌های اطلاعاتی را بسترسازی نماید و اصلاح آن‌ها، در عین توجه به تقویت روحیه جهادی و انقلابی و ایمان دینی کارکنان سازمان‌های اطلاعاتی.

۱۰. جلوگیری از امنیتی‌شدن فضای جامعه در اثر فعالیت‌های اطلاعاتی.

منابع

- الیاسی، محمدحسین (۱۳۸۸). «مبانی نظری و عملی اقناع و مجاب سازی»، *مطالعات راهبردی بسیج*، شماره ۴۵، ۷۲-۴۱.
- بشیر، حسن و محمدصادق افراسیابی (۱۳۹۲) «شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و سبک زندگی جوانان»، *ره‌آورد نور*، سال دوازدهم، شماره ۴۳، ۱۵-۲.
- بینگل، اتولر (۱۳۷۶). *ارتباطات اقناعی*، علی رستمی، مرکز تحقیقات و سنجش برنامه‌ای صداوسیما.
- تامپسون، جان بروکشایر (۱۳۸۰). *رسانه‌ها و مدرنیته، نظریه‌های اجتماعی رسانه‌ها*، مسعود اوحدی، چاپ سوم، تهران: سروش.
- چنی، دیوید (۱۳۷۸)، *سبک زندگی*، ترجمه علیرضا چاووشی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- دادگران، محمد (۱۳۹۴). *مبانی ارتباط جمعی*، چاپ بیستم، تهران: فیروزه.
- رسولی، محمدرضا (۱۳۸۲) «بررسی مؤلفه‌های سبک زندگی در تبلیغات تجاری تلویزیون»، *علوم اجتماعی*، شماره ۲۳، ۹۴-۴۳.
- ربانی، رسول و حامد شیرینی (۱۳۸۸). «اوقات فراغت جوانان در تهران بررسی جامعه‌شناختی الگوهای گذران اوقات فراغت جوانان در تهران»، *تحقیقات فرهنگی*، سال دوم، شماره ۴، ۲۴۲-۲۰۹.
- شکاری‌نمین، شیدا و ابراهیم حاجیانی (۱۳۹۳). «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی (فیس‌بوک) بر سبک زندگی جوانان»، *مدیریت فرهنگی*، شماره ۲۶، ۸۰-۶۳.
- شهابی، محمود و قدسی بیات (۱۳۹۱). «اهداف و انگیزه‌های عضویت کاربران در شبکه‌های اجتماعی مجازی»، *مطالعات فرهنگ و ارتباطات*، سال بیستم، شماره ۱۳، ۸۶-۶۱.
- عالمی، مسعود (۱۳۹۰). «انسجام کارکردی، نهادهای اجتماعی و تأثیر آن بر فرایند توسعه»، *مجموعه مقالات همایش ملی نهادهای اجتماعی و همبستگی ملی*، تهران: تمدن ایرانی.
- عقیلی، سیدوحید و علی جعفری (۱۳۹۱). «بررسی اهداف آشکار و پنهان شبکه‌های اجتماعی»، *علوم خبری*، شماره ۴، ۵۵-۴۰.

کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵). *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ*، حسن چاوشیان، جلد ۲، تهران: طرح نو.

معمار، ثریا (۱۳۹۱). «شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویت ایران)»، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی ایران*، دوره اول، شماره ۴، ۱۷۶-۱۵۵.

گیل، دیوید و بریجت ادفر (۱۳۸۴). *الفبای ارتباطات*، رامین کریمیان و همکاران، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها

نعامی، عبدالله، اصغر مشبکی و غلامرضا آتیه‌کار (۱۳۹۵). «عوامل مؤثر در خریدهای لذت باور از راه اینستاگرام»، *تحقیقات بازار نوین*، شماره ۲۱، ۱۸-۱.

مرکز افکار سنجی دانشجویان، (انتشار ۱۰ دی‌ماه سال ۱۳۹۴)، «عضویت نیمی از ایرانیان در شبکه‌های اجتماعی»، سایت ایپسا، قابل دسترسی در:

www.ispa.ir/showpolling

امام خمینی، سیدروح‌الله، مصاحبه با روزنامه هلندی «دی ولت کرانت»، قابل دسترس در: <https://farsi.rouhollah.ir/library/sahifeh-imam-khomeini>

Bartle, R. A. (2004). *Designing virtual worlds*, New Riders.

Boyd, D. M. & Ellison, N. B. (2007). "Social network sites: Definition, history, and scholarship", *Journal of computer mediated Communication*, Vol.13, No.1, 210-230.

Kietzmann, J. H. Hermkens, K. McCarthy, I. P. & Silvestre, B. S. (2011). "Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media", *Business horizons*, Vol.54, No.3, 241-251.